

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 349.2

Уляна Бек

Національний університет

“Львівська політехніка”,

кандидатка юридичних наук,

асистентка кафедри цивільного права та процесу

Навчально-наукового інституту права,

психології та інноваційної освіти

ulyana.bek@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1770-4237>

СТАНОВЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ОBOB'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ

<http://doi.org/10.23939/law2022.33.145>

© Бек У., 2022

У статті визначено та проаналізовано міжнародні стандарти становлення екологічних обов'язків людини і громадянина, зокрема передумови та умови їх становлення, основні етапи їх розвитку та особливості закріплення на законодавчому рівні.

З'ясовано, що інститут екологічних обов'язків як цілісне утворення характеризується єдністю змісту, яка виражається в загальних положеннях, правових принципах або сукупності використовуваних правових понять, єдності правового режиму регульованих суспільних відносин. Внаслідок цього інститут екологічних обов'язків є унікальним, виконує лише властиві йому функції і не дублюється іншими структурними компонентами системи права.

Проведений аналіз міжнародних правових актів з охорони навколишнього середовища дозволив висновувати про доволі “запізніле” (визнання екологічних прав та обов'язків у системі прав людини і громадянина та офіційного їх закріплення спочатку в міжнародному, а в подальшому – у національних законодавствах.

Ключові слова: юридичні обов'язки; екологічні права; екологічні обов'язки; екологія; глобалізація; міжнародно-правові стандарти; Європейський Союз; Організація Об'єднаних Націй.

Постановка проблеми. Юридичні обов'язки є однією із основних складових гармонійної взаємодії держави, суспільства та особи, позаяк вони є гарантією як збалансованої правової системи, ефективного правового регулювання, так і стабільного правопорядку. Юридичні обов'язки є обов'язковою умовою оптимального функціонування інститутів демократії, управління виробничими процесами, підтримання стійкого та стабільного розвитку суспільства.

Теоретико-правові аспекти забезпечення здійснення екологічних прав та обов'язків громадян є однією з актуальних проблем, що повинні розроблятися сучасною правничою наукою з урахуванням світового досвіду. В умовах сьогодення не лише ігноруються вимоги міжнародного

екологічного права щодо забезпечення механізму реалізації екологічних прав та обов'язків, їх співвідношення, гарантування, захисту, а й простежується певне зниження уваги правників до дослідження концептуальних положень в означеній сфері.

Аналіз дослідження проблеми. Забезпечення екологічних прав громадян стало предметом дослідження багатьох українських учених, а саме: В. Андрейцева, Н. Кобецької, Г. Анісімової, В. Попова, М. Краснової, О. Колбасова, Н. Малишевої, Т. Слинко, Ю. Шемшученка, М. Малишка, М. Орлова, В. Крисаченка, О. Мостяєва, О. Белякова та інших, які зробили значний внесок у дослідження даного питання. Однак комплексної праці, на основі якої можна визначити поняття екологічного обов'язку у міжнародному праві, зокрема передумови та умови його становлення, міжнародні стандарти його розвитку та особливостей закріплення ми не знаходили.

Мета статті – визначити та розкрити міжнародні стандарти становлення екологічних обов'язків людини і громадянина.

Виклад основного матеріалу. Взаємозв'язок між реалізацією прав людини та станом довкілля людство усвідомило лише внаслідок виникнення глобальних екологічних проблем, що стало поштовхом до вироблення концепції екологічних обов'язків. Історично екологічні права громадян спочатку віднайшли своє відображення в міжнародних документах. Усвідомлення людством важливості однієї з глобальних загроз – екологічної загрози – відбулося поступово, а тому й формування системи екологічних прав людини в міжнародному праві здійснювалося поетапно протягом декількох десятиліть [1, с. 126].

Перша спеціальна міжнародна конференція з проблем навколишнього середовища була скликана в червні 1972 р. в Стокгольмі, за результатами якої були прийняті Декларація про навколишнє середовище та Декларація принципів, що визнали збереження й покращення якості оточуючого людину середовища важливою проблемою, що впливає на добробут народів і економічний розвиток усіх країн світу. Перший принцип цього документу задекларував основне право людини на свободу, рівність і сприятливі умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дозволяє вести гідне і процвітаюче життя [2]. По-суті, у Стокгольмській декларації було проголошено право людини на сприятливе навколишнє середовище, що нині є одним із конститутивних прав людини визначальним принципом міжнародного права навколишнього середовища.

Стокгольмська декларація відіграла важливу роль у розвитку екологічних прав і обов'язків людини як у праві міжнародному, так і кожної країни. Практично всі конституції держав, що були переглянуті після 1972 р., закріплюють право людини на сприятливе навколишнє середовище. Стокгольмська конференція дала поштовх для ухвалення цілої низки міжнародно-правових документів, у яких актуалізувалися питання, що пов'язані з екологічними правами і обов'язками людини.

Рівно через двадцять років після Стокгольмської декларації, у підтвердження її основних положень та з метою їх подальшого розвитку, з 3 по 14 червня 1992 р., в Ріо-Жанейро була скликана друга Конференція ООН з проблем навколишнього середовища, за результатами якої 14 червня 1992 р. була прийнята Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку, що проголосила право людей “жити в доброму здоров'ї та плідно трудитися в гармонії з природою” (*принцип 1*), і пов'язаний із цим правом захист навколишнього середовища, який “повинен складати невід'ємну частину процесу розвитку” (*принцип 4*). Як бачимо, у Декларації Ріо це право тісно пов'язано зі сталим розвитком, невід'ємною частиною досягнення якого є охорона навколишнього середовища [3].

Згодом необхідність захищати та оберігати навколишнє середовище й покращувати його стан, а також забезпечувати сталий та екологічно безпечний розвиток підтвердила Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з

питань, що стосуються довкілля, ухвалена спеціальною сесією Комітету з екологічної політики 16–18 березня 1998 р. (м. Орхус, Данія), яка визнала право “кожної людини нинішнього і прийдешніх поколінь жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту” та її обов'язок “як індивідуально, так і спільно з іншими людьми захищати й покращувати навколишнє середовище на благо нинішнього та прийдешніх поколінь” [4].

У сфері захисту навколишнього природного середовища в аспекті екологічних обов'язків громадян особливий інтерес представляють такі універсальні та регіональні міжнародні договори:

- 1) Конвенція ООН про охорону біологічного різноманіття та протоколи до неї (Картагенський протокол про біобезпеку та Нагойський протокол про регулювання доступу до генетичних ресурсів та спільне використання на справедливій і рівній основі вигод від їх застосування);
- 2) Конвенція ООН про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція);
- 3) Конвенція ООН про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES);
- 4) Конвенція Ради Європи про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція);
- 5) Конвенція ООН про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів (Рамсарська конвенція).

Окрім міжнародних актів, що мають безпосередню юридичну дію на території нашої держави, у контексті євроінтеграційних стремлень України має вагомe значення аналіз положень конституцій європейських держав щодо екологічних обов'язків громадян, які можуть імплементовані у національне законодавство.

Насамперед зауважимо, що лише в окремих конституціях європейських країн першої пол. ХХ ст. містилися положення про загальні принципи використання природних ресурсів, які мали доволі поверхневий характер. Однак уже наприкінці ХХ ст. з огляду на поглиблення екологічної кризи в основні закони країн Європи вносяться не лише положення про раціональне споживання та заощадження природних благ як умови життя людини, але й доповнення про права людини на навколишнє середовище, її екологічні обов'язки, а також про заходи держави щодо відновлення природи з метою охорони здоров'я людей [5].

Активне внесення європейськими країнами до своїх конституцій природоохоронних норм було зумовлено, передусім, розвитком в останній третині ХХ ст. нових концепцій прав і свобод людини та громадянина, які проголошували екологічні права громадян як “права другого покоління”. Наступним етапом стало включення до конституційних текстів положень щодо екологічних обов'язків громадян, зокрема йдеться про обов'язки, які супроводжують екологічні права.

У текстах конституцій країн світу містяться різні формулювання екологічного обов'язку зокрема: у конституціях Азербайджану (ст. 78), Білорусі (ст. 55), Болгарії (ст. 55), Іспанії (ст. 45), Казахстану (ст. 38), Македонії (ст. 43), Португалії (ст. 66), Словаччини (ст. 44), Словенії (ст. 73), Фінляндії (ст. 375), Югославії (ст. 52) передбачено обов'язки кожного зберігати природу та навколишнє природне середовище, дбайливо ставитися до природних багатств.

У Словаччині ніхто не має права понад норми, встановлені законом, створювати загрозу або завдавати шкоду навколишньому природному середовищу та природним ресурсам.

В Естонії кожен зобов'язаний відшкодувати завдану ним навколишньому природному середовищу шкоду.

У Литві законом забороняється виснажувати землю, її надра, води, забруднювати води та повітря, чинити радіаційний вплив на навколишнє природне середовище, а також збіднювати рослинний і тваринний світ.

Однак у більшості європейських країн основні повноваження щодо збереження природних ресурсів та забезпечення екологічних прав громадян передбачено за державою, і в низці випадків вони докладно конкретизуються. В окремих країнах значення природних благ піднята до рівня преамбул основних законів та носить досить загальний, однак концептуальний характер.

Узагальнення конституційних положень іноземних держав з огляду на закріплення в них екологічних обов'язків громадян дає можливість виокремити такі моделі:

1) *загальна констатація*, що охорона навколишнього природного середовища є обов'язком кожного, без деталізації вказаного обов'язку, поряд із доволі детальним викладенням екологічних прав.

Так, наприклад, Конституція Азербайджанської республіки, 1995 р., передбачає право кожного жити в умовах здорового навколишнього природного середовища; кожен має право на збір інформації про справжній стан навколишнього природного середовища і на відшкодування шкоди, заподіяної його здоров'ю і майну екологічним правопорушенням; ніхто не може становити загрозу або завдавати шкоду навколишньому природному середовищу, природним ресурсам у межах, установлених законом (ст. 39); поряд із цим ст. 78 вказує: охорона навколишнього природного середовища є обов'язком кожного [6];

2) *вказівка на екологічні обов'язки* лише в контексті права володіння, користування й розпорядження відповідним майном, що значно звужує саме розуміння екологічних обов'язків.

Так, Конституція Республіки Вірменія, 1995 р., у статті 8 передбачає, що власник на свій розсуд володіє, користується і розпоряджається належним йому майном. Реалізація права на власність не повинна завдавати шкоди навколишньому природному середовищу, порушувати права і законні інтереси інших осіб, суспільства і держави [7];

3) *розширене викладення екологічних обов'язків* як таких, що прямо виходять із екологічних прав людини.

Відповідно до ст. 35 Хартії основних прав і свобод Чеської республіки, 1991, кожен має право на сприятливе навколишнє природне середовище; кожен має право на своєчасну і повну інформацію про стан навколишнього природного середовища і природних ресурсів; при здійсненні своїх прав ніхто не може створювати загрозу або завдавати шкоди навколишньому природному середовищу, природним ресурсам, різноманітності видів тваринного і рослинного світу і пам'яток культури понад норми, встановлені законом [8];

4) *поєднання вищезначених підходів*, коли екологічні обов'язки, насамперед пов'язуються із правом власності, а загальний екологічний обов'язок набуває форми – “охорона навколишнього природного середовища – обов'язок кожного”.

Так, в Конституції Республіки Білорусь, 1996 р., передбачено, що здійснення права власності не повинно суперечити суспільній користі й безпеці, запобігати можливій шкоді довкіллю, історико-культурним цінностям, обмежувати права і захищені законом інтереси інших осіб (ст. 44); кожен має право на сприятливе навколишнє середовище і на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням цього права. Держава здійснює контроль за раціональним використанням природних ресурсів з метою захисту і поліпшення умов життя, а також охорони і відновлення навколишнього середовища (ст. 46); Охорона навколишнього природного середовища – обов'язок кожного (ст. 55) [9];

5) *розширене викладення екологічних обов'язків* без прямої прив'язки до екологічних прав.

У Конституції Фінляндії визначено, що метою демократії є забезпечення кожному права брати участь у громадській діяльності та у розвитку життєвого середовища. Кожен несе відповідальність за охорону природи і її різноманітності, а також за охорону навколишнього середовища і її культурної спадщини. Влада повинна сприяти забезпеченню здорового довкілля та забезпечувати право кожного для впливу на прийняття рішень з питань, які стосуються його власного життєвого середовища [9].

Окрім того, можна виокремити дві конституційні моделі встановлення екологічних обов'язків – пасивну та активну. Пасивна модель обмежується вимогою утриматися від дій, які завдають шкоду навколишньому природному середовищу. В межах такої моделі можливі два варіанти врегулювання: перший передбачає обов'язок утриматися від дій, що завдають шкоду навколишньому природному середовищу, як елемент правового статусу власника або користувача відповідного майна. Такий варіант значно применшує значення екологічних обов'язків громадян й сильно

обмежує сферу їх реалізації. Другий варіант пасивної моделі врегулювання базується на визнанні самостійного значення екологічних обов'язків громадян.

Висновки. Отже, інститут екологічних обов'язків як цілісне утворення характеризується єдністю змісту, яка виражається в загальних положеннях, правових принципах або сукупності використовуваних правових понять, єдності правового режиму регульованих суспільних відносин. Внаслідок цього інститут екологічних обов'язків є унікальним, виконує лише властиві йому функції і не дублюється іншими структурними компонентами системи права.

Проведений аналіз міжнародних правових актів з охорони навколишнього середовища дозволяє висновувати про доволі “запізніле” (друга половина ХХ століття) визнання екологічних прав та обов'язків у системі прав людини і громадянина та офіційного їх закріплення спочатку в міжнародному, а в подальшому – у національних законодавствах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник (20008) ; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. К.: ТОВ “Видавництво “Юридична думка”. 720 с.
2. Стокгольмська декларація (Конференція Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого середовища) від 16.06.1972 р. База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_454 (дата звернення: 21.04.2022).
3. Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку. База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_455 (дата звернення: 21.04.2022).
4. Оргуська конвенція (Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля). База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення: 21.04.2022).
5. Бондаренко В. В. Екологічні права як об'єкт правової охорони. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*: зб. наук. пр. Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля. 2011. № 21. С. 120–127.
6. Конституція Азербайджанской Республики. URL: https://www.legislationline.org/download/id/4668/file/Azerbaijan_Const_1995_am2009_ru.pdf (дата звернення: 17.01.2022).
7. Конституція Республики Армения. URL: <https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/ru/am/am038ru.pdf> (дата звернення: 17.01.2022).
8. Конституція Чехии (Чешской Республики). URL: <https://www.legislationline.org/ru/documents/id/14764> (дата звернення: 17.01.2022).
9. Конституція Республики Беларусь. URL: https://kodeksy-by.com/konstitutsiya_rb.htm (дата звернення: 17.01.2022).
10. Конституція Финляндии. URL: https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/ru19990731_20111112.pdf (дата звернення: 17.01.2022).

REFERENCES

1. *Ekologichne pravo Ukrayiny*. [Environmental law of Ukraine]. Akademichny`j kurs: Pidruchny`k (20008). Za zag. red. Yu. S. Shemshuchenka. Kyiv: TOV “Vy`davny`czstvo “Yury`dy`chna dumka” Publ. 720 p. [in Ukrainian].
2. *Stokgol`ms`ka deklaraciya (Konferenciya Organizaciyi Ob`yednany`x Nacij z problem otchuyuchogo seredovy`shha) vid 16.06.1972 r.* [Stockholm Declaration (United Nations Conference on the Environment) of 16 June 1972]. Baza dany`x “Zakonodavstvo Ukrayiny`” / VR Ukrayiny`. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_454 (Accessed: 21.04.2022) [in Ukrainian].
3. *Deklaraciya Rio-de-Zhanejro z navkoly`shn`ogo seredovy`shha i rozvy`tku.* [Rio Declaration on Environment and Development]. Baza dany`x “Zakonodavstvo Ukrayiny`” / VR Ukrayiny`. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_455 (Accessed: 21.04.2022) [in Ukrainian].
4. *Orgus`ka konvenciya (Konvenciya pro dostup do informaciyi, uchast` gromads`kosti v procesi pry`jnyattya rishen` ta dostup do pravosuddya z py`tan`, shho stosuyut`sya dovkillya).* [Aarhus Convention (Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in

Environmental Matters)]. Baza dany`x “Zakonodavstvo Ukrayiny`” / VR Ukrayiny`. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (Accessed: 21.04.2022) [in Ukrainian].

5. Bondarenko V. V. *Ekologichni prava yak ob'yekt pravovoyi oxorony`*. [Environmental rights as an object of legal protection]. Aktual`ni problemy` prava: teoriya i prakty`ka: zb. nauk. pr. Sxidnoukrayins`ky`j nacional`ny`j universy`tett im. Volody`my`ra Dalya. 2011. No. 21. P. 120–127 [in Ukrainian].

6. *Konstitutsiya Azerbaydzhanskoy Respubliki*. [The Constitution of the Azerbaijan Republic.]. URL: https://www.legislationline.org/download/id/4668/file/Azerbaijan_Const_1995_am2009_ru.pdf (Accessed: 17.01.2022) [in Russian].

7. *Konstitutsiya Respubliki Armeniya*. [Constitution of the Republic of Armenia]. URL: <https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/ru/am/am038ru.pdf> (Accessed: 17.01.2022) [in russian].

8. *Konstitutsiya Chekhii (Cheshskoy Respubliki)*. [Constitution of the Czech Republic (Czech Republic).]. URL: <https://www.legislationline.org/ru/documents/id/14764> (Accessed: 17.01.2022) [in russian].

9. *Konstitutsiya Respubliki Belarus*. [Constitution of the Republic of Belarus.]. URL: https://kodeksy-by.com/konstitutsiya_rb.htm (Accessed: 17.01.2022) [in russian].

10. *Konstitutsiya Finlyandi*. [Constitution of Finland.]. URL: https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/ru19990731_20111112.pdf (Accessed: 17.01.2022) [in russian].

Дата надходження: 03.02.2022 р.

Ulyana Beck

Lviv Polytechnic National University,
Institute of law, psychology and innovative education,
Department of Civil Law and Procedure,
Ph. D.

ESTABLISHMENT OF ENVIRONMENTAL RESPONSIBILITIES OF HUMANS AND CITIZENS: INTERNATIONAL STANDARDS

The article identifies and analyzes international standards for the formation of environmental responsibilities of man and citizen, in particular the preconditions and conditions for their formation, the main stages of their development and features of consolidation at the legislative level.

It was found that the institution of environmental responsibilities as a holistic entity is characterized by unity of content, which is expressed in general provisions, legal principles or a set of legal concepts used, the unity of the legal regime of regulated social relations. As a result, the institution of environmental responsibilities is unique, performs only its inherent functions and is not duplicated by other structural components of the legal system.

The analysis of international legal acts on environmental protection revealed a rather "late" recognition of environmental rights and responsibilities in the system of human and civil rights and their official enshrinement first in international and then in national legislation.

Key words: legal obligations; environmental rights; environmental responsibilities; ecology; globalization; international legal standards; European Union; United Nations.